

УДК 83.3 (0)

О.В. Євченко,

в.о. доцента

(Житомирська філія Європейського університету)

ДРАМА-АНТИУТОПІЯ: ДО ІСТОРІЇ ТЕРМІНА*В статті розглянуто історію терміну "драма-антиутопія" і розкрито його змістове наповнення*

Драма-антиутопія – одна з художніх реалій ХХ століття, є складовою частиною літератури антиутопії і розвивається паралельно з романом-антиутопією. Однак майже всі дослідження присвячені лише роману-антиутопії. В "Українській літературній енциклопедії" так і визначено: "Антиутопія – різновид сучасного роману" [1: 69], а в "Літературознавчому словнику-довіднику" автор довідки уникає родового визначення жанру, але розширює його межі, коли пише, що антиутопія, або негативна утопія – це "зображення в художній літературі небезпечних наслідків, пов'язаних з експериментаторством над людством" [2: 48], а, наводячи приклади творів-антиутопій, він, як і Б. Гіленсон в "Краткой литературной энциклопедии" [3: 854], називає серед відомих романів-антиутопій єдиний драматургічний твір – п'єсу К. Чапека "RUR". Ця п'єса розглядається як драма-антиутопія в деяких підручниках і монографічних дослідженнях. Про "RUR" як "утопічний твір без утопії" пише Р. Кузнецова [4: 217]. О. Малевич розглядає п'єсу як утопію, в якій головним є "реальне, сучасне, лише спроекційоване на фантастичний екран майбутнього, і робить висновок: "Перед нами свого роду "антиутопія" [5: 68]. Від трактування категорії майбутнього залежить жанрове визначення п'єси В. Маяковського "Клоп". Г. Свербілова визначила комедії В. Маяковського як гротескні комедії, бо, "вводячи категорію майбутнього в структуру драматичної дії. Маяковський поширює на неї принцип універсальності авторського сміху" [6: 79]. Автор дослідження пов'язує жанр антиутопії лише з категорією трагічного. Однак вона наводить інші думки стосовно трактування сутності майбутнього у творі: в зарубіжному літературознавстві є інший погляд, започаткований Р. Якобсоном, згідно з яким в "Клопі" відбилася невіра поета в майбутнє, розчарування в ньому [6: 78].

Як "трагічну утопію" визначає В. Бабенко п'єсу Б. Шоу "Простачок з Нежданих островів" [7: 39], бо в ній відбився крах надій драматурга "на реформування в рамках держав, що історично склалися" [7: 33]. В цілому ж драми Б. Шоу розглядаються майже виключно в межах інтелектуальної драми, драми-ідей, політичної екстраваганси [8,9,10,11]. Так, Г. Образцова, досліджуючи природу драматургічного конфлікту, принципи створення характерів і природу жанру п'єс Б. Шоу, зазначає, що драматург був біля витоків нового жанру, народженого часом. Це – "різкий, дещо незграбний трагічний фарс, сповнений гіркоти й... викривального сміху", в якому відбилися "і гіркота так званого "втраченого покоління"... і гнівний, трагічний протест, що визрів проти фашизму в 20-30 роки" [11: 249]. Г. Образцова посилається на американського критика Е. Бентлі, який пише про широкі розвиток у літературі ХХ століття "трагедії у фантастичному одязі" [11: 249].

Драми-антиутопії Б. Брехта аналізувалися в межах епічної драми [12,13,14,15], а Ф. Дюрренматта – "відкритої драми" [16]. Щодо цих дефініцій треба зазначити, що поняття "відкрита", "вільна" або "епічна" драма – відносні, бо в ці терміни вкладається різний зміст: у терміні "епічна" драма зафіксований родово-жанровий аспект проблеми (епічна драма є результатом родової змішаності), а термін "відкрита драма" пов'язаний із намаганням дослідників протиставити "закритій", тобто аристотелівій формі драми – "відкрити", тобто неаристотелівську. Як писав німецький дослідник драми Ф. Клотц, "Закрита драма зміщує рух подій, які проявляються зовнішньо, у внутрішній світ, що значить – світ, у якому чітко окреслена яскрава індивідуальність, поміщена в душевно-духовному континуумі. Відкрита драма, навпаки, звільняє у зображенні зовнішні поривання і проектує їх у вільний простір театральної сцени" [17: 60]. А.Г. Вельфлін і О. Вальцер розуміли під відкритою, "атектонічною формою драми драму без замкненого сюжету і по-аристотелівськи зрозумілої єдності дії" [18: 145-146], у ній немає взаємопов'язаних фабульних обставин, завдяки яким на сцені виникає особливий малий світ. У такому ж аспекті тлумачить термін "відкрита", або "деїлюзіоністська" драма Д. Затонський. Він протиставляє ілюзіоністську драму, представлену драматургією ХІХ століття, деїлюзіоністській, розробленій у драматургії ХХ століття. Ілюзіоністській драмі, на думку Д. Затонського, притаманне прагнення не тільки до абсолютної правдивості змісту, але й до максимальної правдоподібності форми: "вона поступово втрачає статичну аморфність середньовічного мораліте, естетичну безтурботність комедії Відродження, відверту тенденційність просвітницького театру. З неї зникають прийоми й атрибути, витоки яких були ще в театральному дійстві античності: спочатку хор, потім прологи й епілоги, звернення до публіки, репліки "у бік" [16: 170]. Така драма, яка в своєму розвитку пройшла через сувору регламентацію класицистичних "єдностей" і романтичну стрімкість, наслідуючи життя, навіює реципієнту ілюзію дійсності того, що відбувається на сцені. А для "відкритої" або "деїлюзіоністської драми" притаманне "руйнування перешкод між драмою і епосом", "зняття ілюзії достовірності сценічної дії" [16: 172]. Серед драматургів, які розробляють деїлюзіоністську драму, Д. Затонський називає тих, хто створив драми-антиутопії: Б. Шоу, К. Чапека, Б. Брехта, Ф. Дюрренматта. Отже, епічна драма – один із варіантів неаристотелівської драми, є часткою деїлюзіоністської відкритої драми, тобто драми, яка відкрита для нових художніх пошуків.

Прагнучи деталізувати й розшифрувати поняття *епічна*, або *відкрита форма* драми, О. Чирков у монографії "Епічна драма (проблеми теорії і поетики)" визначає жанри епічної драми (епічну трагедію, хроніку-алегорію, драму-параболу, учбову драму, драму-тенденцію, драму-концепцію), а також особливості кожного з них. Учений розглядає драми-антиутопії в межах драми-параболи, яку він називає "одним із найпродуктивніших жанрових утворень епічної драматургії" [15: 69]. У межах політичної драми розглядається драма-антиутопія В. Єршовим. В. Єршов визначає природу художнього конфлікту в політичній драмі, його застерігаючу сутність, під-

креслює її інтелектуалізм, коли дослідник пише про спробу моделювання драматургом "політичного й морального майбуття на основі досліджуваної проблеми" [19: 13], то на думку спадає, що він має на увазі драму-антиутопію, але не користуються цим терміном тому, що не досліджує типологію політичної драми. А. Близнюк у кандидатській дисертації "Притчово-алегоричний напрям в епічній драмі. Поетика. Жанри" розглядає драму-антиутопію як один із жанрів епічної драматургії і вважає її жанровою домінантою "попередження про дуже можливе й небезпечне майбутнє" [20: 134].

Драма-антиутопія є драматургічним різновидом літератури антиутопії, вона синтезувала в собі риси роману-антиутопії (соціологізм, універсалізм, негативну соціальну побудову з проекцією в майбутнє або реалізацією її у сьогоденні, дидактизм, пафос застереження) і виробила умовно-експериментальний хронотоп, коли експериментальний простір насичений не побутовим або біографічним, а історичним часом. Такий хронотоп зумовив схематизацію сюжету і образів. У драмі-антиутопії виділяються типологічно значущі прикмети, які дають змогу визначити різні тенденції її розвитку: негативну драму-утопію і алюзивну драму-антиутопію. У негативній драмі-утопії найвиразніше проявляється схожість із класичним романом-антиутопією: дія в ній завжди відбувається в майбутньому, головним є прогнозування небажаного "завтра", що може вирости з реального "сьогодні", а предметом зображення є найболючіші прояви суспільно-політичного життя сучасного суспільства. Оскільки в негативній драмі-утопії історичні події і тенденції соціально-політичного розвитку постають у відкритій, незаульованій гротескно-загостреній формі, її найважливішою особливістю стає яскраво виражене суб'єктивне авторське начало: авторська фантазія активно перетворює об'єктивний світ, що є основою для виникнення цього драматургічного жанру. В алюзивній драмі-антиутопії у порівнянні з негативною драмою-утопією предметом зображення стає більш широкий комплекс проблем, не тільки соціально-політичних, але й філософсько-етичних, тому в ній посилюється філософське начало. Бо алюзивна драма-антиутопія, розвиваючись, як і негативна драма-утопія під впливом роману-антиутопії, виходить із інших традицій (скажімо, не з традицій роману Дж. Орвелла "1984", а його "Скотухатора"), і замість відкритої гротескно-загостреної форми зображення в ній переважає алюзивність – немає прямих паралелей, тільки натяки, що не лише сприяють виникненню у свідомості реципієнта відповідних асоціацій, але й дозволяють драматургу універсалізувати зображуване. Авторське начало в алюзивній драмі-антиутопії також активне, але воно виявляється інакше, ніж у негативній драмі-утопії, де авторська уява перетворює об'єктивний світ. Основним стає створення асоціацій, необхідних для розуміння реципієнтом задуму драматурга, тому алюзивній драмі-антиутопії притаманні риси притчі, що зумовлює універсальність зображення в ній.

Водночас, внаслідок синхронного розвитку, взаємодії і взаємозбагачення зазначених двох основних тенденцій, виникає третя – дифузна драма-антиутопія. Від негативної драми-утопії в ній – моделювання кінця світу і яскраво виражений дидактизм, а з алюзивною драмою-антиутопією споріднює філософічність, що зумовлює алегоричну подачу матеріалу. Найпоширенішою формою зображення в ній стає парадокс. Крім того, в рамках сучасної дифузної драми-антиутопії розвивається своєрідне відгалуження, коли внутрішній світ героїв розкривається з погляду того, як тоталітарний режим впливає на людську особистість. Тому в дифузній драмі-антиутопії реально-достовірне виступає у двох іпостасях: у формах міметичних і алегоричних. Якщо перше сприяє конкретизації зображуваного, то друге – його універсалізації, виводячи його за рамки конкретності. Так здійснюється нове синкретичне жанрове утворення, але вже в межах жанру драми-антиутопії.

Отже, драма-антиутопія є молодим жанром у рамках літератури антиутопії. Для її формування і розвитку велике значення має процес неосинкретизму, який найчіткіше виявився в літературі ХХ століття, коли відбуваються збагачення і зміни жанрового поняття внаслідок взаємодії різних жанрів і родів літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Білий О.В. Антиутопія // Українська літературна енциклопедія: В 5 Т. – К.: Голов. ред. УРЕ ім. М.П. Бажана, 1988. – Т. 1. – С. 69.
2. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ "Академія", 1997. – 752 с.
3. Гиленсон Б.А. Утопія // Краткая литературная энциклопедия: В 9 Т. – М.: Сов. энциклопедия, 1972. – Т.2. – С. 854-855.
4. Кузнецова Р.Р. Чешская литература // История зарубежной литературы XX века. Ч.1. 1917-1945 / Под ред. Л.Г. Андреева. – М.: Высш.школа, 1980. – С. 210-220.
5. Малевич О. Карел Чапек. Критико-биографический очерк. – М.: Худож. лит., 1968. – 206 с.
6. Свербилова Г. Комедии В.В. Маяковского и современная советская драматургия. – К.: Наукова думка, 1987. – 216 с.
7. Бабенко В.Г. Бернад Шоу в поисках новых путей // Бабенко В.Г. Драматургия современной Англии. – М.: Высш. школа, 1981. – С. 7-40.
8. Гражданская З.Т. Бернад Шоу. Очерк жизни и творчества. – М.: Просвещение, 1979. – 175 с.
9. Гражданская З.Т. Д.Б. Шоу // История зарубежной литературы XX века / 1917-1945/ Под ред. В.Н. Богословского, З.Т. Гражданской. – М.: Просвещение, 1984. – С. 138-143.
10. Ивашова В.В. Бернад Шоу // Ивашева В.В. Литература Великобритании XX века. – М.: Высш. школа, 1984. – С. 124-140.
11. Образцова А. Драматургический метод Бернарда Шоу. – М.: Наука, 1965. – 315 с.
12. Савицкий А.А. Бертольд Брехт: Спецкурс для студентов факультета русского языка и литературы. – М.: Просвещение, 1971. – 168 с.
13. Федоров А.А. Бертольд Брехт и современный театр // Федоров А.А. Зарубежная литература XIX-XX века. Эстетика и художественное творчество. – М.: Изд-во Московск. ун-та, 1989. – С. 147-250.
14. Фрадкин И.М. Бертольд Брехт. Путь и метод. – М.: Наука, 1965. – 374 с.
15. Чирков А.С. Эпическая драма (проблемы теории и поэтики). – К.: Вища школа, 1988. – 160 с.

16. Затонский Д.В. Театр Фриша и Дюрренматта // Затонский Д.В. Зеркала искусств. Статьи о современной зарубежной литературе. – М.: Сов. писатель, 1965. – С. 141-179.
17. Klotz V. Geschlossene und offene Form im Drama.-München, 1960. -325 s.
18. Вельфлин Г. Основные понятия истории искусств. –М.-Л.: ГИСХ. – 1930. – 184 с.
19. Єршов О.В. Політична драма: становлення теорії і особливості поетики: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.06 /Ін-т літ. ім. Т.Г.Шевченка. – К., 1992. – 17 с.
20. Близнюк А.С. Притчово-алегоричний напрям в епічній драмі. Поетика. Жанри: Дис... канд. філол. наук: 10.00.06.-Житомир, 1995. – 208 с.

Матеріал надійшов до редакції 16.04.2005 р.

Евченко А.В. Драма-антиутопия: к истории термина.

В статье рассматривается история термина "драма-антиутопия", раскрывается ее содержательное наполнение.

Yevchenko O.V. Drama-antiutopia: to the history of the term.

The article considers the origin of a term "drama-antiutopia" as well as reveals its subject matter.